

VR̥ṢASĀRASAM̐GRAHA
A Critical Edition in Progress
Version of September 13, 2021

Csaba KISS

Contents

प्रथमो ऽध्यायः.....	4
---------------------	---

वृषसारसंग्रहः

[प्रथमो ऽध्यायः]

अनादिमध्यान्तमनन्तपारं
सुसूक्ष्ममव्यक्तजगत्सुसारम् ।
हरीन्द्रब्रह्मादिभिराप्तमग्रं
प्रणम्य वक्ष्ये वृषसारसंग्रहम् ॥ १:१॥

[जनमेजयवैशम्पायनसंवादः]

शतसाहस्रिकं ग्रन्थं सहस्राध्यायमुत्तमम् ।
पर्व चास्य शतं पूर्णं श्रुत्वा भारतसंहिताम् ॥ १:२॥
अतृप्तः पुनः पप्रच्छ वैशम्पायनमेव हि ।
जनमेजय यत्पूर्वं तच्छृणु त्वमतन्द्रितः ॥ १:३॥
जनमेजय उवाच ।
भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
अस्ति धर्मं परं गुह्यं संसारार्णवतारणम् ॥ १:४॥

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 193v–195v, C₄₅ ff. 201v–203v, C₀₂ ff. 267r–270r, K₈₂ ff. 1v–3v, K₁₀ exp. 43 (lower then upper leaf; 1.62cd–2.22 are missing), K₇ ff. 209v–211v; C = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂; lemmata in parentheses indicate a longer chunk of text for which there may be additional variants given in the apparatus 2c cf. MBh 1.2.70ab: एतत्पर्वशतं पूर्णं व्यासेनोक्तं महात्मना

1a °न्तमनन्त°] C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ; °न्तमन्त° C₄₅ • °पारं] CK₇E ; °पारं K₈₂K₁₀ 1b सुसूक्ष्म°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; सुसूक्ष्म° C₀₂ • °जगत्सुसारम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ; °जगत्सुसारं C₀₂ , °जगत्सुसारं K₁₀ 1c °भिराप्त°] conj. ; °भिराप्त° CK₈₂K₁₀K₇E 2b सहस्राध्यायमु°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ; सहस्राध्यायमु° C₀₂ , सहस्राध्यायमु° E 2c पर्व चास्य] C₉₄K₈₂K₁₀K₇ ; पर्वचास्य C₄₅ , पर्वमस्य C₀₂E • शतं पूर्णं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; त C₀₂ 2d श्रुत्वा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ; श्रुत्वा C₄₅ • भारतसंहिताम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ; भारतसंहिता C₀₂ , नारादसंहिताम् E 3a अतृप्तः पुनः पप्रच्छ] em. ; अतृप्तः पुनः पप्रच्छ C₉₄ , अतृप्तः पुनः पप्रच्छ C₄₅K₈₂K₁₀K₇ , अतृप्तः पुनः पप्रच्छ C₀₂ , अतृप्ता पुनः पप्रच्छ E 3b वैशम्पायन°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; वैशम्पायन° C₀₂ 3c जनमेजय यत्] em. ; जनमेजयेन यत् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E , जनमेजयेन यत् C₄₅ , जन्मेजयेन यत् C₀₂ • पूर्व] CK₇E ; पूर्व K₈₂ , पूर्व K₁₀ 3d तच्छृणु] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ; तच्छृणु C₀₂ , ××× K₁₀ • °तन्द्रितः] C₀₂ ; °तन्द्रितम् C₉₄C₄₅K₇E , °तन्द्रितम् K₈₂ , ××× K₁₀ 4 जनमेजय] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; जन्मेजय C₀₂ 4a भगवन्स°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; भवावं स° C₀₂ • °धर्म°] CK₁₀K₇E ; omitted in K₈₂ 4b °विशारद] C₉₄K₁₀K₇ ; °विशारदः C₄₅C₀₂K₈₂E 4d धर्म] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ; धर्मः C₄₅ , धर्म C₀₂ • परं गुह्यं] C₉₄K₁₀E ; परो गुह्य C₄₅ , परं गुह्य C₀₂K₈₂ , परगुह्य K₇

द्वैपायनमुखोद्गीर्णं धर्मं यत्तद्विजोत्तम ।
 कथयस्व हि मे तृप्तिं कुरु यत्नात्तपोधन ॥ १:५ ॥
 वैशम्पायन उवाच ।
 शृणु राजन्नवहितो धर्माख्यानमनुत्तमम् ।
 व्यासानुग्रहसम्प्राप्तं गुह्यधर्मं शृणोतु मे ॥ १:६ ॥
 अनर्थयज्ञकर्तारं तपोव्रतपरायणम् ।
 शीलशौचसमाचारं सर्वभूतदयापरम् ॥ १:७ ॥
 जिज्ञासनार्थं प्रश्नैकं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 द्विज रूपधरो भूत्वा पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ १:८ ॥

[ब्रह्मविद्या]

[विगतराग उवाच ।]
 ब्रह्मविद्या कथं ज्ञेया रूपवर्णविवर्जिता ।
 स्वरव्यञ्जननिर्मुक्तमक्षरं किमु तत्परम् ॥ १:९ ॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 अनुच्चार्यमसन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम् ।
 निर्मलं सर्वगं सूक्ष्ममक्षरं किमु तत्परम् ॥ १:१० ॥

[कालपाशः]

विगतराग उवाच ।
 देही देहे क्षयं याते भूजलाग्निशिवादिभिः ।

11b cf. Kūrmapurāṇa 2.23.74: अथ कश्चित्प्रमादेन म्रियते ऽग्निविषादिभिः । तस्याशौचं विधातव्यं कार्यं चैवोदकादिकम् ॥

5a द्वैपायन°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; द्वैपायन° C₀₂ • °मुखोद्गीर्ण°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ; °मुखोद्गीर्ण° C₀₂ , °मुखाद्गीर्ण° E 5b धर्मं यत्तद्वि°] C₄₅ ; धर्मं वा यद्वि° C₉₄K₈₂K₁₀K₇E , धर्मवत्य द्वि° C₀₂ • °त्तम°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; °त्तमः C₀₂ 5d यत्नात्तपोधन°] C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; यत्नात्तपोधन C₉₄ , यत्ना तपोधनः C₀₂ 6b °ख्यानमनुत्तमम्°] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ; °ख्यानमुत्तमम्° C₄₅ , °ख्यानमुत्तमम्° C₀₂ 6c °प्राप्तं°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; °प्राप्त C₀₂ 6d °धर्म°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; °र्म C₀₂ • शृणोतु°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; शृणोत C₀₂ • मे°] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ; मै C₄₅ 7a °कर्तारं°] CK₈₂K₇E ; °कर्त्तन्तं° K₁₀ 7b °यणम्°] C₉₄C₄₅K₁₀K₇E ; °यन C₀₂ , °यणः K₈₂ 7d °परम्°] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ; °न्वितम्° C₀₂ , °परं° K₁₀ 8a °र्थं प्रश्नैकं°] C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ; °र्थं प्रश्नेकं° C₉₄ , °र्थप्रश्नेकम्° C₀₂E 8b प्रभ°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E ; प्रभु° C₀₂ , प्राभ° K₇ 8c °धरो°] C₄₅C₀₂K₈₂K₇E ; °*रो C₉₄ , °धरा K₁₀ 8d °न्वितः°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; °न्वितं° C₀₂ 9a ज्ञेया°] C₉₄K₈₂K₁₀K₇ ; ज्ञेयं C₄₅C₀₂ , भूयो E 9b °वर्ण°] CK₈₂K₁₀K₇ ; °वर्णा° E • °वर्जिता°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E ; °वर्जितं° C₀₂ , °वर्जिताः K₇ 9c °व्यञ्जन°] CK₈₂K₁₀K₇ ; °व्यञ्जन° E • °मुक्तमक्ष°] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ; °मुक्त अक्ष° C₄₅ 9d किमु तत्परम्°] C₉₄K₈₂K₇E ; किमतः परम् C₄₅C₀₂ , किमतत्परं K₁₀ 10a °च्चार्य°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E ; °चार्य° C₀₂K₇ 10ab °सन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम्°] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ; °विच्छिन्नसन्दिग्धमनाकुल C₀₂ , °सन्दिग्धमनच्छिन्नमनाकुलम् K₁₀ 10d किमु तत्परम्°] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ; किमतः परम् C₄₅ , किमतत्परं C₀₂ 11a देहे क्ष°] C₉₄C₀₂K₇ ; देहात्क्ष° C₄₅ , देहक्ष° K₈₂K₁₀E 11b °शिवादिभिः°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; °शिवादिभि C₀₂

यमदूतैः कथं नीतो निरालम्बो निरञ्जनः ॥ १:११ ॥
 कालपाशैः कथं बद्धो निर्देहश्च कथं व्रजेत् ।
 स्वर्गं वा स कथं याति निर्देहो बहुधर्मकृत् ।
 एतन्मे संशयं ब्रूहि ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १:१२ ॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 अतिसंशयकष्टं ते पृष्टो ऽहं द्विजसत्तम ।
 दुर्विज्ञेयं मनुष्यैस्तु देवदानवपन्नगैः ॥ १:१३ ॥
 कर्महेतुः शरीरस्य उत्पत्तिर्निधनं च यत् ।
 सुकृतं दुष्कृतं चैव पाशद्वयमुदाहृतम् ॥ १:१४ ॥
 तेनैव सह संयाति नरकं स्वर्गमेव वा ।
 सुखदुःखं शरीरेण भोक्तव्यं कर्मसम्भवम् ॥ १:१५ ॥
 हेतुनानेन विप्रेन्द्र देहः सम्भवते नृणाम् ।
 यं कालपाशमित्याहुः शृणु वक्ष्यामि सुव्रत ॥ १:१६ ॥
 न त्वया विदितं किञ्चिज्जिज्ञास्यसि कथं द्विज ।
 कालपाशं च विप्रेन्द्र सकलं वेत्तुमर्हसि ॥ १:१७ ॥
 कलाकलितकालं च कालतत्त्वकलां शृणु ।

11c °दूतैः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; °दूते C₀₂ • नीतो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ; नीत्वा C₀₂ , नीता E
 11d निरञ्जनः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; निरञ्जन C₀₂ 12a °पाशैः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; °पाशे C₀₂ •
 बद्धो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ; बद्धो C₄₅ 12b निर्देहश्च] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; निर्देहः स C₀₂ • व्रजेत्]
 CK₈₂K₇E ; भवेत् K₁₀ 12c स्वर्गं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; स्वर्ग C₀₂ • स] CK₈₂K₇E ; सं K₁₀ • याति]
 K₈₂K₁₀K₇ ; यान्ति CE 12e संशयं] CK₇E ; संशये K₈₂ , संशयो K₁₀ 12f °तुमिच्छामि] C₉₄C₀₂
 K₈₂K₁₀K₇E ; °तुमि C₄₅ 13 अनर्थयज्ञ उवाच] CK₈₂K₁₀K₇E ; omitted in K₈₂ 13a अतिसंशयकष्टं
 ते] C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ; अतिशंसयकष्टन्ते C₉₄ , अतिशंसयकष्टम्मे C₀₂E 13b द्विजसत्तम] C₉₄C₄₅K₈₂
 K₁₀K₇E ; च द्विजोत्तमः C₀₂ 13c °ज्ञेयं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇ ; °ज्ञेय C₀₂K₁₀E • मनुष्यैस्तु] C₉₄K₈₂K₁₀
 K₇E ; मनुष्यैश्च C₄₅ , मनुष्यैस्तु C₀₂ 14a कर्म°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ; अनर्थयज्ञ उवाच॥ कर्म° C₀₂
 E • °हेतुः] C₄₅ ; °हेतु C₉₄K₈₂K₁₀K₇E , °हेतु C₀₂ • शरीरस्य] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; शरीरस्यं
 C₀₂ 14b उत्पत्तिर्नि°] corr. ; उत्पत्तिनि° C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E , उत्पत्तिनि° C₀₂ • यत्] CK₈₂K₇
 E ; यः K₁₀ 14c सुकृतं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; सुकृतकृतन् C₀₂ 14d °हृतम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ;
 °हृतः C₀₂ 15a तेनैव] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; तेनैव C₀₂ • संयाति] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; सा यान्ति
 C₀₂ 15b वा] CK₁₀K₇E ; च K₈₂ 15c °दुःखं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇ ; °दुःख C₀₂K₁₀E 15d °सम्भवम्]
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ; °सम्भवः C₀₂E 16a °न्द्र] CK₈₂K₇E ; °न्द्रः K₁₀ 16b देहः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇
 E ; देहे C₀₂ , देह K₁₀ • नृणाम्] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ; नृणा C₄₅C₀₂ 16c यं कालपाशमित्याहुः]
 em. ; यं कालपाशमित्याह C₉₄C₄₅K₈₂ , कालपासेति सत्त्वाह C₀₂ , यं कालपाशमित्याहु K₁₀K₇ , यं
 कालपाशमित्याहु E 16d °व्रत] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ; °व्रतः C₄₅C₀₂ 17a विदितं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
 ; विदित C₀₂ 17ab किञ्चिज्जि°] C₄₅ ; किञ्चिद्वि° C₉₄K₈₂K₁₀K₇E , किद्वि° C₉₄ , किञ्चि जि° C₀₂
 17b कथं द्विज] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; ***** म त्वया विदितं किञ्चिद्विज्ञास्यसि (cancelled)
 कथं द्विज C₀₂ 17d वेत्तुमर्हसि] CK₈₂K₁₀ ; वेत्तुमर्हसि K₇ , वेत्तुमर्हसि E 18a कला°] C₉₄C₄₅
 K₈₂K₁₀K₇E ; काला° C₀₂K₈₂ • °कालं च] CK₈₂K₁₀K₇ ; °कालश्च E 18b °कलां] C₉₄C₀₂K₁₀E ;
 °कला C₄₅K₇ , °विधि K₈₂

त्रुटिद्वयं निमेषस्तु निमेषद्विगुणा कला ॥ १:१८ ॥
 कलाद्विगुणिता काष्ठा काष्ठा वै त्रिंशतिः कला ।
 त्रिंशत्कला मुहूर्तश्च मानुषेन द्विजोत्तम ॥ १:१९ ॥
 मुहूर्तत्रिंशकेनैव अहोरात्रं विदुर्बुधाः ।
 अहोरात्रं पुनस्त्रिंशन्मासमाहुर्मनीषिणः ॥ १:२० ॥
 समा द्वादश मासाश्च कालतत्त्वविदो जनाः ।
 शतं वर्षसहस्राणि त्रीणि मानुषसंख्यया ॥ १:२१ ॥
 षष्टिं चैव सहस्राणि कालः कलियुगः स्मृतः ।
 द्विगुणः कलिसंख्यातो द्वापरो युग संज्ञितः ॥ १:२२ ॥
 त्रेता तु त्रिगुणा ज्ञेया चतुः कृतयुगः स्मृतः ।
 एषा चतुर्युगासंख्या कृत्वा वै ह्येकसप्ततिः ॥ १:२३ ॥
 मन्वन्तरस्य चैकस्य ज्ञानमुक्तं समासतः ।
 कल्पो मन्वन्तराणां तु चतुर्दश तु संख्यया ॥ १:२४ ॥
 दश कल्पसहस्राणि ब्रह्माहः परिकल्पितम् ।
 रात्रिरेतावती प्रोक्ता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १:२५ ॥
 रात्र्यागमे प्रलीयन्ते जगत्सर्वं चराचरम् ।
 अहागमे तथैवेह उत्पद्यन्ते चराचरम् ॥ १:२६ ॥
 परार्धपरकल्पानि अतीतानि द्विजोत्तम ।
 अनागतं तथैवाहुर्भृगुरादिमहर्षयः ॥ १:२७ ॥

18c त्रुटिद्वयं] C₉₄C₀₂K₇E ; त्रुटिद्वयं C₄₅K₁₀ , त्रुटिद्वयं K₈₂ • ०मेषस्तु] C₄₅C₀₂K₁₀K₇E ; ०मेवस्तु
 C₉₄ , ०मेषद्वि० K₈₂ 19b काष्ठा वै त्रिंशतिः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ; वै त्रिंशता C₄₅ , काष्ठा वै त्रिंशति
 C₀₂ 19c मुहूर्तश्च] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ; मुहूर्तं C₄₅ , मुहूर्तश्च E 19d मानुषेन] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
 E ; मानुषश्च C₀₂ • ०त्तम] CK₈₂K₇^{pc}E ; ०तमः K₁₀ , ०त्तमः K₇ 20a मुहूर्तं] CK₈₂K₁₀K₇ ;
 मुहूर्तं E 21a समा] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; मास C₀₂ • ०मासा०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ; ०मास० C₀₂E
 21b काल०] CK₈₂K₁₀E ; कला० K₇ 21c शतं] CK₈₂K₁₀K₇ ; शत० E 21b मानुष०] C₉₄K₈₂K₁₀K₇
 E ; मानुष्य० C₄₅C₀₂ (unmetr.) 22 (षष्टिं ... संज्ञितः)] CK₈₂K₇E ; omitted in (eyeskip from 21d
 to 24d)K₁₀ 22a षष्टिं चैव] CK₇ ; षष्टिं वर्ष० K₈₂ , omitted in K₁₀ , षष्टिश्चैव E 22b ०युगः] CK₈₂
 K₇ ; omitted in K₁₀ , ०युग E 22c द्विगुणः] CK₈₂K₇ ; omitted in K₁₀ , द्विगुणा E 22d द्वापरो]
 CK₈₂K₇ ; omitted in K₁₀ , द्वापरे E 23 (त्रेता ... एकसप्ततिः)] CK₈₂K₇E ; omitted in (eyeskip
 from 21d to 24d)K₁₀ 23a त्रेता] C₉₄C₄₅K₈₂E ; त्रेता C₀₂ , omitted in K₁₀ , त्रेता K₇ 23b ०युगः] C
 K₈₂K₇ ; omitted in K₁₀ , ०युग E 23d ह्ये०] CK₈₂K₁₀E ; हे० K₇ 24 (मन्वन्तरस्य ... संख्यया)]
 CK₈₂K₇E ; omitted in (eyeskip from 21d to 24d)K₁₀ 24a चैकस्य] CK₈₂^{pc}K₇E ; omitted in K₈₂^{ac}
 K₁₀ 24c कल्पो] C₄₅ ; कल्प C₉₄C₀₂K₈₂K₇E , omitted in K₁₀ 24d ०दश] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E ; ०दश
 C₄₅ , omitted in K₁₀ 25b ०आहः] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ; ०आह C₉₄ • परिकल्पितम्] C₉₄K₇ ;
 परिकल्पितम् C₄₅ , परिकल्पितः C₀₂K₁₀E , परिकीर्तिताः K₈₂ 26a प्रलीयन्ते] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E
 ; प्रलीयते C₄₅ 26d अहागमे] CK₈₂K₇ ; अहाग× K₁₀ , अहागमे E 27a ०र्ध०] CK₈₂K₇E ; ०र्ध
 K₁₀ 27cd ०वाहुर्भृ०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ; ०वाहुर्भृ० C₀₂K₁₀ 27d महर्षयः] CK₈₂^{pc}K₁₀E ; महयः K₈₂^{ac}
 , महर्षयः K₇

यथार्कग्रहतारेन्दु भ्रमतो दृश्यते त्विह ।
 कालचक्रं भ्रमत्वैव विश्रमं न च विग्रहे ॥ १:२८ ॥
 कालः सृजति भूतानि कालः संहरते पुनः ।
 कालस्य वशगाः सर्वे न कालवशकृत् क्वचित् ॥ १:२९ ॥
 चतुर्दशपरार्धानि देवराजा द्विजोत्तम ।
 कालेन समतीतानि कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १:३० ॥
 एष कालो महायोगी ब्रह्मा विष्णुः परः शिवः ।
 अनादिनिधनो धाता स महात्मा नमस्कुरु ॥ १:३१ ॥
 [परार्धादि]

विगतराग उवाच ।
 श्रुतं वै कालचक्रं तु मुखपद्मविनिःसृतम् ।
 परार्धं च परं चैव श्रोतुं वः प्रतिदीपितम् ॥ १:३२ ॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 एकं दशं शतं चैव सहस्रमयुतं तथा ।
 प्रयुतं नियुतं कोटिर्बुदं वृन्दमेव च ॥ १:३३ ॥
 खर्वं चैव निखर्वं च शङ्कुः पद्मं तथैव च ।
 समुद्रो मध्यमन्तं च परार्धं च परं तथा ॥ १:३४ ॥
 सर्वे दशगुणा ज्ञेयाः परार्धं यावदेव हि ।
 परार्धद्विगुणेनैव परसंख्या विधीयते ॥ १:३५ ॥

29 ≈ Kūmapurāṇa 1.11.32: कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः । सर्वे कालस्य वशगा न कालः कस्यचिद् वशे ॥ 30d = MBh 12.220.41d = Garuḍapurāṇa 1.108.7 34ab = Brahmāṇḍa-purāṇa 3.2.101

28b दृश्यते त्विह] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ; दृश्यन्दिह C₄₅ , दृश्यते त्विहः C₀₂ 28c °चक्रं] CK₈₂K₇E ; °चक्र K₁₀ • °त्वैव] C₉₄K₈₂K₇E ; °त्वेव C₄₅K₁₀ , °त्वेह C₀₂ 28d °श्रमं] CK₈₂^{pc}K₇E ; °श्रमो K₈₂^{ac} , °श्रामन् K₁₀ • विग्रहे] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ; विग्रहे C₄₅ 29b कालः] CK₈₂K₁₀K₇ ; काल E 29c वशगाः] CK₈₂K₁₀K₇ ; वशगा E 30b देवराजा] CK₈₂K₁₀K₇ ; देवराज E 31a कालो] C₉₄C₄₅K₈₂ ; काल C₀₂K₁₀K₇E 31b ब्रह्मा विष्णुः परः] C₄₅ ; ब्रह्मविष्णुपरः C₉₄K₇ , ब्रह्मा विष्णु परः C₀₂K₈₂K₁₀ , ब्रह्मविष्णुपर E (unmetr.) 32a °चक्रं तु] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; °चक्रस्य C₀₂ 32b विनिःसृतम्] corr. ; विनिःसृतम् CK₈₂K₁₀K₇E (unmetr.) 32c परार्धं] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ; परार्द्धं C₉₄ 32d वः] CK₈₂K₁₀K₇ ; यः E 33 अनर्थयज्ञ उवाच] CK₈₂^{pc}K₁₀K₇E ; omitted in K₈₂^{ac} 33b °युतं] CK₈₂K₇E ; °तन् K₁₀ 33cd कोटिम°] CK₈₂K₁₀E ; कोटिर° K₇ 33d °बुदं] CK₈₂K₁₀E ; °बुदं K₇ 34a च] CK₈₂K₇E ; तु K₁₀ 34b शङ्कुः] corr. ; शङ्कु CK₈₂K₁₀K₇ , शंख E 34cd (समुद्रो ... तथा)] CK₈₂K₁₀K₇ ; omitted in E 34c मध्यमन्तं च] CK₈₂^{ac} ; मध्यमान्तं च K₈₂^{pc} , मध्यमन्तश्च K₁₀ , मध्यमन्तश्च K₇ , omitted in E 35 (सर्वे ... विधीयते)] CK₈₂K₁₀K₇ ; omitted in E 35b परार्धं] K₇ ; परार्ध C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀ , परार्ध C₉₄ , omitted in E 35c परार्ध°] CK₈₂K₁₀E ; परार्ध K₇

परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः ।
पुराणवेदपठिता मयाख्याता द्विजोत्तम ॥ १:३६ ॥
[ब्रह्माण्डम्]

विगतराग उवाच ।
ब्रह्माण्डं कति विज्ञेयं प्रमाणं प्रापितं क्वचित् ।
कति चाङ्गुलिमूर्धेषु सूर्यस्तपति वै महीम् ॥ १:३७ ॥
अनर्थयज्ञ उवाच ।
ब्रह्माण्डानां प्रसंख्यातुं मया शक्यं कथं द्विज ।
देवास्ते ऽपि न जानन्ति मानुषाणां च का कथा ॥ १:३८ ॥
पर्यायेण तु वक्ष्यामि यथाशक्यं द्विजोत्तम ।
ब्रह्मणा यत्पुराख्यातो मातरिश्वा यथा तथा ॥ १:३९ ॥
शिवाण्डाभ्यन्तरेणैव †सर्वेषामिव भूरिताः† ।
दशनाम दिशाष्टानां ब्रह्माण्डे कीर्तितं शृणु ॥ १:४० ॥

[दश नामानि दिगाष्टकानाम्]

सहासह सहः सह्यो विसहः संहतो ऽसभा ।
प्रसहो ऽप्रसहः सानुः पूर्वतो दश नायकाः ॥ १:४१ ॥
प्रभासो भासनो भानुः प्रद्योतो द्युतिमो द्युतिः ।
दीप्ततेजाश्च तेजाश्च तेजा तेजवहो दश ॥ १:४२ ॥
आग्नेये त्वेतदाख्यातं याम्ये शृण्वथ भो द्विज ।

39cd cf. Brahmanḍapurāṇa 3.4.58cd: ब्रह्मा ददौ शास्त्रमिदं पुराणं मातरिश्चने

36ab परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः] CK₁₀K₇^{pc} ; परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः ॥
मति K₈₂K₇^{ac}, वृन्दच्चैव महावृन्द द्विपरानन्तमेव च । परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः ॥
E 36e °वेद°] C₉₄E ; °वेदे C₄₅C₀₂K₁₀K₇ (unmetr.), °वेदा K₈₂ 36f °आख्याता] C₉₄C₄₅K₈₂
; °आख्यातं C₀₂K₁₀K₇E 37a ब्रह्माण्डं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; ब्रह्माण्ड C₀₂ 37b प्रमाणं प्रापितं]
conj. ; प्रमाणञ्चापितं CK₈₂K₁₀E, प्रमाञ्चापितत् K₇ 37d महीम्] C₄₅C₀₂K₈₂ ; महीम् C₉₄, मही
K₁₀K₇E 38a प्रसंख्यातुं] CK₈₂K₇ ; प्रसंसा तु K₁₀, च संख्यातुं E 38b शक्यं] K₈₂K₁₀E ; शक्या
CK₇ 39c पुरा°] CK₈₂K₁₀K₇ ; ममा° E 40b °षामिव भूरिताः] C₉₄C₄₅K₇ ; °षामेव भूरिताः
C₀₂, °षामिव भूरिता K₈₂, °षामेव भूरिणाम् K₁₀, °षामेव भूर् इमां E 40c दिशा°] CK₈₂K₇E
; शिवा° K₁₀ 40d कीर्तितं शृणु] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ; य च कीर्तितम् C₄₅ 41a सहासह] CK₈₂
K₁₀E ; सहासहः K₇ • सह्यो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ; सह्यो C₄₅, सज्ञो E 41b विसहः] C₉₄C₄₅K₈₂
K₁₀K₇E ; विसह C₀₂ • सभा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ; सभाः C₄₅, सता E 41c प्रसहो] CK₈₂K₁₀K₇
; प्रसहः E • प्रसहः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ; प्रसहः C₀₂, सप्रहः E • सानुः] CK₈₂K₁₀ ; सानु K₇
E 41d पूर्वतो] CK₈₂K₁₀K₇ ; पूर्वतो E 42a भासनो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ; भास× C₀₂, भासतो E
• भानुः] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ; भानु C₄₅ 42b द्युतिमो] CK₈₂K₁₀ ; द्युतिनो K₇E 42c दीप्ततेजा°]
CK₈₂K₁₀K₇ ; दीप्ततेज° E • तेजाश्च] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; तेजश्च C₀₂ 43a आग्नेये] CK₈₂K₁₀E ;
आग्नेय K₇ 43b द्विज] CK₈₂K₇E ; द्विजः K₁₀

यमो ऽथ यमुना यामः संयमो यमुनो ऽयमः ॥ १:४३॥
 संयनो यमनोयानो यनियुग्मा यनोयनः ।
 नगजो नगना नन्दो नगरो नग नन्दनः ॥ १:४४॥
 नगर्भो गहनो गुह्यो गूढजो दश तत्परः ।
 वारुणेन प्रवक्ष्यामि शृणु विप्र निबोध मे ॥ १:४५॥
 बभ्रः सेतुर्भवोद्भद्रः प्रभवोद्भवभाजनः ।
 भरणो भुवनो भर्ता दशैते वरुणालयाः ॥ १:४६॥
 नृगर्भो ऽसुरगर्भश्च देवगर्भो महीधरः ।
 वृषभो वृषगर्भश्च वृषाङ्गो वृषभध्वजः ॥ १:४७॥
 ज्ञातव्यश्च तथा सम्यग्वृषजो वृषनन्दनः ।
 नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विज ॥ १:४८॥
 सुलभः सुमनः सौम्यः सुप्रजः सुतनुः शिवः ।
 सत सत्य लयः शम्भुर्दशनायकमुत्तरे ॥ १:४९॥
 इन्दु बिन्दु भुवो वज्र वरदो वर वर्षणः ।
 इलनो वलिनो ब्रह्मा दशेशानेषु नायकाः ॥ १:५०॥
 अपरो विमलो मोहो निर्मलो मन मोहनः ।
 अक्षयश्चाव्ययो विष्णुर्वरदो मध्यमे दश ॥ १:५१॥

43c यमुना] CK₈₂K₁₀E ; यमना K₇ 43d यमुनो] C₉₄C₄₅K₁₀ ; यमनो C₀₂K₇, युमुना K₈₂, यमुना°
 E 44a संयनो] K₈₂ ; संयमो CK₁₀E, संयमा K₇ • यमनो°] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E ; यमुनो° C₄₅K₁₀ •
 °यानो] CK₈₂K₁₀E ; °यामो K₇ 44b यनो यनः] K₁₀ ; नयो यनः C₉₄C₀₂K₈₂, नयो नयः C₄₅,
 नयो यमः K₇, नयोनय E 44c नगना नन्दो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ; नगजा नन्दो C₄₅, नगनो नदो E
 44d नगरो नगनन्दनः] K₁₀ ; नगरोरगनन्दनः C₉₄K₇, नगरोनगनन्दनः C₄₅, नगरो(रो)×नन्दनः
 C₀₂, नगरोगरनन्दनः K₈₂, नगरोगननन्दनः E 45a नगर्भो] CK₈₂K₇E ; नृगभो K₁₀ • गुह्यो] C
 K₈₂K₁₀K₇ ; गुह्यो E 45c वारुणेन] CK₈₂K₁₀K₇ ; वारुणे च E 45d शृणु] K₁₀ ; शृङ्गे C₉₄C₄₅K₈₂K₇
 , शृङ्गे C₀₂, मूढे E 46a बभ्रः सेतुर्भ°] corr. ; बभ्रं सेतुर्भ° C₉₄C₄₅, बभ्रं सेतु भ° C₀₂, बभ्रः
 सेतु भ° K₈₂, बभ्रं सेतुर्भ° K₁₀, बभ्र सेतुर्भ° K₇, बभ्रन्सेतुर्भ° E 46b °भाजनः] CK₈₂K₁₀K₇
 ; °भाजन E 46c भरणो] C₄₅K₇ ; भरण C₉₄K₈₂, भरणा C₀₂E, भरणा K₁₀ 46d दशैते] CK₈₂
 K₁₀E ; दशैते K₇ • °आलयाः] CK₈₂K₁₀K₇ ; °आलया E 47a °गर्भश्च] C₉₄C₄₅K₁₀K₇ ; °गर्भाश्च
 C₀₂K₈₂E 47c °गर्भश्च] CK₁₀K₇E ; °गर्भाश्च K₈₂ 47d वृषभ°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; वृषभ° C₀₂
 48a ज्ञातव्यश्च] CK₈₂K₁₀K₇ ; ज्ञानवाञ् E ab सम्यग्वृषजो] CK₁₀K₇ ; सम्यग् K₈₂, सत्यवृषजो E
 48d ये] CK₈₂K₁₀E ; य K₇ • द्विज] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ; द्विजः C₀₂K₁₀ 49a सुलभः] CK₈₂K₁₀K₇ ;
 सुरभः E • सुमनः] CK₈₂K₁₀E ; सुमनाः K₇ 49c सत सत्य] CK₇ ; सत्यसत्य K₈₂, सुत सत्य
 K₁₀, सत सत्या° E • लयः] CK₈₂K₁₀E ; लयं K₇ 49cd शम्भुर्द°] C₉₄C₄₅K₁₀E ; शम्भु द° C₀₂
 K₈₂K₇ 49d °नायकमु°] CK₈₂K₁₀K₇ ; °नायक उ° E 50b °वर्षणः] CK₈₂K₁₀ ; °*र्षणम् K₇,
 °दर्य्य च E 50d दशे°] C₉₄K₈₂K₇E ; दशै° C₄₅C₀₂K₁₀ 51b निर्मलो म°] em. ; निमलो म° C₉₄
 , निर्मलोन्म° C₄₅K₇, निर्मलोत्म° C₀₂E, निमलोर्म° K₈₂K₁₀ 51c अक्षयश्चा°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
 ; अक्षयाश्चा° C₀₂, अक्षयश्चा° E 51cd विष्णुर्व°] C₉₄C₄₅K₇E ; विष्णु व° C₀₂K₈₂, विष्णुर्व K₁₀
 51d मध्यमे दश] C₉₄C₄₅K₇ ; मध्यमो दश C₀₂K₈₂, वरवर्षणः K₁₀, मध्यमे दशः E

सर्वेषां दशमीशानां परिवारशतं शतं ।
 शतानां पृथगेकैकं सहस्रैः परिवारितम् ॥ १:५२॥
 सहस्रेषु च एकैकमयुतैः परिवारितम् ।
 अयुतं प्रयुतैर्वृन्दैः प्रयुतं नियुतैर्वृतः ॥ १:५३॥
 एकैकस्य परिवारो नियुतः पृथगेव च ।
 कोटिभिर्दशकोट्येन एकैकः परिवारितः ॥ १:५४॥
 दशकोटिषु एकैकं वृन्दवृन्दभूतैर्वृतम् ।
 वृन्दवर्गेषु एकैकं खर्वभिः परिवारितम् ॥ १:५५॥
 खर्ववर्गेषु एकैकं दशखर्वगणैर्वृतम् ।
 दशखर्वेषु एकैकं शङ्कुभिः परिवारितम् ॥ १:५६॥
 शङ्कुभिः पृथगेकैकं पद्मेन परिवारितम् ।
 पद्मवर्गेषु एकैकं समुद्रैः परिवारितम् ॥ १:५७॥
 समुद्रेषु तथैकैकं मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम् ।
 मध्यसंख्येषु एकैकमनन्तैः परिवारितम् ॥ १:५८॥
 अनन्तेषु च एकैकं परार्धपरिवारितम् ।
 परार्धेषु च एकैकं परेण परिवारितम् ।

52a सर्वेषां] CK₈₂K₁₀E ; सर्वेषा K₇ • दशमीशानां] CK₈₂K₁₀K₇ ; दशरीशानां E 52b परिवार°] C₉₄C₀₂K₁₀K₇E ; परि° C₄₅ , परिवारं K₈₂ 52d °वारितम्] C₉₄C₄₅C₀₂^{pc}K₈₂K₁₀K₇ ; °वारिता C₀₂^{ac} , °वारिता: E 53ab एकैकम°] C₉₄C₄₅K₁₀K₇E ; एकैकं म° C₀₂K₈₂ 53b परिवारितम्] CK₈₂K₁₀K₇ ; परिवारितमा: E 53c अयुतं] E ; अयुतैः CK₈₂K₇ , अयुतै K₁₀ • प्रयुतैर्वृ°] CK₈₂K₁₀E ; प्रयुतै वृ° K₇ 53d प्रयुतं नियुतैर्वृतम्] em. ; प्रयुतं नियुतैर्वृतः E , प्रयुतैर्नियुतैर्वृतः C₉₄C₄₅K₈₂K₇ , प्रयुतेर्नियुतैर्वृतः C₀₂ , प्रयुतै नियुतै वृतः K₁₀ 54a परीवारो] CK₈₂K₁₀K₇ ; परिवारो E 54b नियुतः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; नियुत C₀₂ • च] CK₈₂K₁₀K₇^{pc}E ; च: K₇^{ac} 54c कोटिभिर्द°] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ; कोटिभि C₄₅ • °कोट्येन] CE ; °कोट्येन K₈₂K₇ , °कोट्येन: K₁₀ 54d एकैकः] C₉₄C₄₅K₈₂E ; एकैक C₀₂K₁₀K₇ • परिवारितः] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ; परिवारितः] C₉₄ 55a °कोटिषु] C₄₅C₀₂K₁₀E ; °कोटीषु C₉₄K₈₂K₇ 55b °वृन्दभूतैर्वृतम्] CK₁₀ ; °वृन्दवृत्तैर्वृतं K₈₂ , °वृन्दभूतैर्वृतं K₇ , °वृन्दं वृत्तैर्वृतः E 55d खर्वभिः] CK₈₂K₁₀E ; खर्वभिः K₇ • °वारितम्] CK₈₂K₁₀K₇ ; °वारितः E 56b °गणैर्वृतम्] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ ; °गणै वृतम् C₄₅ , °गणे वृतं K₇ , °गणैर्वृतः E 56c °खर्वेषु] CK₈₂K₁₀E ; °गर्वेषु K₇ 56d °वारितम्] CK₈₂K₁₀K₇ ; °वारितः E 57a पृथगेकैकं] em. ; पृथगेनैव C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E , पृथगेनैव C₄₅ 57b °वारितम्] K₈₂^{pc} ; °वारितः CK₁₀K₇E , °तं K₈₂^{ac} 57d समुद्रैः] C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ; समुद्रैः C₉₄ , दमुद्रैः C₄₅ • °वारितम्] CK₈₂K₁₀K₇ ; °वारितः E 58a तथै°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; तथे° C₀₂ 58b मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम्] CK₈₂ ; मध्यसंख्यैस्तु तै वृतम् K₁₀ , मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतं K₇ , मध्ये शङ्क्यायुतैर्वृतः E 58c मध्यसंख्येषु] CK₈₂K₁₀K₇ ; मध्ये शंखेषु E 58cd एकैकमनन्तैः] CK₈₂K₁₀E ; एकैकं मनन्तैः K₇ 58d °वारितम्] CK₈₂K₁₀K₇ ; °वारितः E 59b परार्धपरिवारितम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ; परार्ध°××रितम् C₀₂ , परार्धैः परिवारितः E 59d °वारितम्] CK₈₂K₇ ; °वारिवारितं K₁₀ , °वारितः E

एष वै कथितो विप्र शक्यं सांख्यमुदीरितम् ॥ १:५९ ॥

[प्रमाणम्]

प्रमाणं शृणु मे विप्र संक्षेपाद्भवतो मम ।

चन्द्रोदये पूर्णमास्यां वपुरण्डस्य तादृशम् ॥ १:६० ॥

कोटिकोटिसहस्रं तु योजनानां समन्ततः ।

अण्डानां च परीमाणं ब्रह्मणा परिकीर्तितम् ॥ १:६१ ॥

सप्तकोटिसहस्राणि सप्तकोटिशतानि च ।

विंशकोटिषु गुल्मेषु ऊर्ध्वतस्तपते रविः ॥ १:६२ ॥

प्रमाणं नाम संख्या च कीर्तितानि समासतः ।

ब्रह्माण्डं चाप्रमेयाणां लक्षणं परिकीर्तितम् ॥ १:६३ ॥

[व्यासाः]

पुराणाशीसहस्राणि शतानि द्विजसत्तम ।

ब्रह्मणा कथितं पूर्णं मातरिश्वा यथातथम् ॥ १:६४ ॥

वायुना पाद संक्षिप्य प्राप्तं चोशनसं पुरा ।

तेनापि पाद संक्षिप्य प्राप्तवांश्च बृहस्पतिः ॥ १:६५ ॥

बृहस्पतिस्तु प्रोवाच सूर्यं त्रिंशत्सहस्रिकम् ।

पञ्चविंशत्सहस्राणि मृत्युं प्राह दिवाकरः ॥ १:६६ ॥

एकविंशत्सहस्राणि मृत्युनेन्द्राय कीर्तितम् ।

इन्द्रेणाह वसिष्ठाय विंशत्सहस्रिकम् ॥ १:६७ ॥

अष्टादशसहस्राणि तेन सारस्वताय तु ।

62cd The folio in K₁₀ ends with ऊर्ध्व° , and the folios that may have contained verses 1.62cd-2.22 are missing.

59e कथितो] CK₈₂K₇ ; कथितो? K₁₀ , कथिता E 59f शक्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; शक्य C₀₂ • सांख्यमु°] C₉₄C₀₂K₁₀ ; सांख्यमु° C₄₅ , स्पख्यमु° K₈₂ , संख्यमु K₇ , संख्यामु° E 60a प्रमाणं] C₀₂K₈₂K₇E ; प्रणामं C₉₄C₄₅ , प्रमाण K₁₀ 60b संक्षेपाद्भवतो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E ; संक्षेपाद्भवतो C₄₅ , संख्येपाद्भवतो K₇ 61a परी°] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ; परि° C₄₅ (unmetr.) 61b ब्रह्मणा] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ; ××× C₀₂ • °कीर्तितम्] C₉₄C₄₅K₁₀K₇E ; °कीर्तिता: C₀₂ , °कीर्तितः K₈₂ 62d रविः] CK₈₂K₇ ; रवि E 63a प्रमाणं] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E ; प्रणामं C₄₅ 63c ब्रह्माण्डं चा°] K₈₂ ; ब्रह्माण्डश्च C₉₄C₄₅K₇ , ब्रह्माण्डाश्चा? C₀₂ , ब्रह्माण्डाश्चा E • °मेयाणां] C₉₄K₈₂E ; °मेयाणा C₄₅C₀₂K₇ 63d °कीर्तितम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ; °कीर्तिता: C₀₂ 64b °सत्तम] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ; ××म: C₀₂ 64c पूर्ण] C₉₄C₀₂K₈₂E ; पूर्वे C₄₅ , पूर्ण K₇ 64d °तथम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ; °तथा C₀₂ 65b प्राप्तं चोशनसं] C₄₅K₈₂K₇ ; प्राप्तं चौशनसं C₉₄ , प्राप्त*औशनसं C₀₂ , प्राप्तश्चोशनसं E 66b सूर्य] C₀₂E ; सूर्यस् C₉₄K₈₂K₇ , सूर्य C₄₅ • त्रिंशत्स°] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ; त्रिंशत्स° C₀₂ 66c °विंशत्सहस्राणि] corr. ; °विंशहस्राणि C₉₄ , °विंशसहस्राणि C₄₅C₀₂K₈₂K₇ , °विंशत्सहस्राणि E 67a °विंशत्°] E ; °विंश° CK₈₂K₇ 67b कीर्तितम्] E ; कीर्तितः C₉₄C₄₅K₈₂K₇^{pc} , कीर्तिता: C₀₂ , कीर्तित K₇ 67c वसिष्ठाय] C₉₄C₀₂K₈₂E ; विशिष्ठाय C₄₅ , वहिष्ठाय K₇ 67d विंशत्सहस्रिकम्] corr. ; विंशत्सहस्रिकम् C₉₄C₀₂K₈₂K₇E , विशत्सहस्रिकम् C₄₅ 68a अष्टा°] CK₈₂E ; आष्टा° K₇

सारस्वतस्त्रिधामाय सहस्रदश सप्त च ॥ १:६८ ॥
 षोडशानां सहस्राणि भरद्वाजाय वै ततः ।
 दश पञ्चसहस्राणि त्रिवृषाय अभाषत ॥ १:६९ ॥
 चतुर्दशसहस्राणि अन्तरीक्षाय वै ततः ।
 त्रय्यारुणिं सहस्राणि त्रयोदश अभाषत ॥ १:७० ॥
 त्रय्यारुणिस्तु विप्रेन्द्रो धनंजयमभाषत ।
 द्वादशानि सहस्राणि संक्षिप्य पुनरब्रवीत् ॥ १:७१ ॥
 कृतंजयाय सम्प्राप्तो धनंजयमहामुनिः ।
 कृतंजयाद्विजश्रेष्ठ ऋणंजयमहात्मने ॥ १:७२ ॥
 ऋणञ्जयात्पुनः प्राप्तो गौतमाय महर्षिणे ।
 गौतमाच्च भरद्वाजस्तस्माद्व्यद्वताय तु ॥ १:७३ ॥
 राजश्रवास्ततः प्राप्तः सोमशुष्माय वै ततः ।
 सोमशुष्मात्ततः प्राप्तस्तृणबिन्दुस्तु भो द्विज ॥ १:७४ ॥
 तृणबिन्दुस्तु वृक्षाय वृक्षः शक्तिमभाषत ।
 शक्तिः पराशरं प्राह जातूकर्णाय वै ततः ॥ १:७५ ॥
 द्वैपायनं तु प्रोवाच जातूकर्णो महर्षिणम् ।
 रोमहर्षाय सम्प्राप्तो द्वैपायनमहामुनिः ॥ १:७६ ॥
 रोमहर्षाय प्रोवाच पुत्रायामितबुद्धये ।
 दशद्वे च सहस्राणि पुराणं सम्प्रकाशितम् ।
 मानुषाणां हितार्थाय किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १:७७ ॥

68c सारस्वतस्त्रि०] em. ; सारस्वता त्रि० C₉₄C₀₂K₈₂K₇E, सारस्वतास्त्रि० C₄₅ • °धामाय] C₈₂K₇E ; omitted in K₈₂^{ac} 69b भर०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ; भार० C₀₂ 69d अभाषत] C₉₄C₄₅K₈₂ ; अभाषतः C₀₂, अभाषतः K₇E 70c त्रय्यारुणिं] corr. ; त्रय्यारुणि C₉₄C₄₅K₈₂, त्रय्यारुणि C₀₂E, त्रय्यारुणि K₇ 70d अभाषत] C₉₄C₀₂K₇ ; अभाषतः C₄₅, स्वभावतः K₈₂, ह्यभाषत E 71a त्रय्यारुणि०] corr. ; त्रय्यारुणि० CK₇, त्रय्यारुणि० K₈₂E • विप्रेन्द्रो] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ; विप्रेन्द्र C₀₂ 71b धनंजय०] CK₈₂K₇E ; धन० K₈₂^{ac} • °भाषत] C₉₄C₀₂K₈₂K₇ ; °भाषतः C₄₅E 72c °जयाद्वि०] C₉₄K₈₂E ; °जया द्वि० C₄₅C₀₂K₇ • °श्रेष्ठ] CK₈₂K₇ ; °श्रेष्ठो E 72d ऋणंजय०] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E ; ऋणंजाय० C₄₅ 73a प्राप्तो] CK₈₂K₇ ; प्राप्तो E 73c गौतमाच्च] CK₈₂E ; गौतमाच्च K₇ • भरद्वाज०] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E ; भरद्वाज० C₄₅ 73d तस्माद्व्यद्वताय] CK₈₂K₇ ; तस्माद्व्यद्वताय E 74a राजश्रवास्] em. ; राजश्रव CK₈₂E, राजश्रव K₇ 74c °शुष्मात्त०] CK₇E ; °शुष्मात्त० K₈₂ 74cd प्राप्तस्तु०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ; प्राप्त तृ० C₀₂ 74d भो] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E ; omitted in C₄₅ 75b °भाषत] C₉₄C₄₅K₈₂K₇ ; °भाषतः C₀₂E 75d जातू०] corr. ; जातू० C₉₄C₀₂K₈₂K₇E, तु० C₄₅ 76a द्वैपायनं तु] em. ; द्वैपायनस्तु CK₈₂K₇, द्वैपायनाय E 76b जातूकर्णो महर्षिणम्] em. ; जातूकर्णो महर्षिणम् C₉₄C₄₅K₈₂K₇, जातूकर्णो महर्षिणः C₀₂, जातूकर्णो महर्षिणं K₈₂^{ac}, जातूकर्णमहर्षिणा E 76d °मुनिः] CK₈₂K₇ ; °मुनि E 77a °हर्षाय] CK₈₂K₇ ; °हर्षणाय E 77b पुराणं सम्प्रकाशितम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ; पुराणं सम्प्रकाशितां C₀₂ 77e मानुषाणां] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E ; मनुषाणां C₄₅ 77f भूयः] CK₈₂K₇ ; भूय E • °च्छसि] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ; °च्छसीति C₀₂

॥ इति वृषसारसंग्रहे ब्रह्माण्डसंख्या नामाध्यायः प्रथमः ॥